

Ljubiša Zečević

**FIZIČKA KULTURA I SPORT U BOSNI I
HERCEGOVINI ZA VRIJEME AUSTROUGARSKE
UPRAVE (1879-1918)**

**PHYSICAL CULTURE AND SPORT IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA DURING THE RULE OF THE
AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE (1879 – 1918)**

Sažetak

Razvoj fizičke kulture i sporta u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine odvijao se sukladno ekonomskoj, društvenoj i političkoj konstelaciji. Prve sportske organizacije – “internacionalne” – osnivaju migranti: tehničari, ljekari, vojnici i drugi, čemu se priključuju domaći ljudi kroz organizacije “opšteg” tipa. Nacionalne organizacije se počinju osnivati početkom XX vijeka, nakon slabljenja rigidne politike prema svemu što je nacionalno. Preovladavaju sokolske: hrvatske, muslimanske i srpske te jevrejska i dvije radničke. Djelovanje sportskih nacionalnih organizacija, posebno sokolskih, odgovaralo je opštem političkom razvitku i odnosima, a vlast je preduzimala mjere na suzbijanju njihove djelatnosti ukoliko je rad bio suprotan njenim interesima. Godine 1904. djelovalo je 14 organizacija, 1912. godine 128, a 1914. – 173.

Ključne riječi: sport, sokolski pokret, hrvatsko, muslimansko, srpsko nacionalno konsituisanje

Summary

The development of physical culture and sport during the rule of the Austro-Hungarian Empire (AHE) in Bosnia and Herzegovina

(1879-1918) was dictated by economic, social and political factors. First sport organizations, known as 'international' were established by immigrants – foreign technicians, doctors and soldiers, and local residents soon followed suit, forming the first sport organizations of a 'general' type. National organizations begin to emerge in the early 20th century, following the weakening of the rigid policy towards everything considered national. Several Sokol organizations were established by Croats, Muslims, Serbs and Jews, and two were created by worker unions. Activities of national sport organizations, especially of Sokol organizations, reflected the overall political development and relations. The authorities acted on sanctioning the organizations if their activities were seen to go in violation of the interests of the AHE. 14 organizations were active in 1904, 128 in 1912 and 173 in 1914.

Key words: *sport – the “Falcon” movement - national constitution – Croat – Serbs – Muslims*

Fizička kultura i sport

Razvitak fizičke kulture i sporta (u daljem tekstu: sport) u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine odvijao se u skladu s cjelokupnom političkom, društvenom, ekonomskom konstelacijom.

Za ostvarivanje svojih ciljeva Austro-Ugarska se morala osloniti na imigrante iz drugih dijelova Monarhije. Već 1880. u Bosnu i Hercegovinu je useljeno 20.787 stranaca, a do 1914. oko 180.000, posebno ruralnog porijekla, zatim pripadnika vojnog establišmenta, birokrata, inženjera i tehničara, ljekara i drugog medicinskog osoblja, veterinarara, zanatlija i drugih koji su bili sposobni da realizuju zamišljenu politiku pretvaranja Bosne i Hercegovine u modernu, industrijski razvijenu zemlju.

U BiH nije bilo oblika socijalnog života svojstvenih onima u Monarhiji, a u pogledu sporta postojali su samo takozvani narodni: bacanje kamena s ramena, skok 'preko pika' iz zaleta, skok s mjesta, hrvanje u pojas, 'pješačke trke' te raznovrsna kola iz oblasti

folkloru. Ostali vidovi sporta: pehlivanstvo, konjičke trke i streljaštvo, održavani u svrhu zarade ili kao dijelovi svadbenih, vjerskih priredbi ili kušnama, osim konjaništva, nisu mogli zadovoljiti interese, potrebe i želje imigranata. To je bilo moguće ostvariti jedino uvozom onih oblika koji su egzistirali u Monarhiji.

Oko vojnih logora (Banja Luka, Bileća, Mostar, Sarajevo, Trebinje i dr.), industrijskih postrojenja (Lukavac, Zenica, Jajce), banjskih i drugih lječilišta (Ilidža, Teslić, Pale) uređuju se parkovi sa tenis igralištima za potrebe vojnog, tehničkog, činovničkog i drugog aparata. Pojava drugih oblika savremenih sportova uklapala se u nastojanja režima da se prikaže napredak u sferi socijalnog života u Bosni i Hercegovini. *Klizanje* započinj u pripadnici “Kasine vojničke”, koji januara 1890. uređuju ledenu plohu na kojoj se, uz naplatu, mogu klizati i građani, a “garnizonsko klizalište” 1896. dobija električno osvjetljenje na kojem se, pod pokroviteljstvom supruge civilnog adlatusa **Huge Kučere**, održava klizačka zabava u dobrotvorne svrhe. *Hrvanje* u početku dolazi sa putujućim trupama (1893) i u domenu je zabave; ubrzo se pojavljuju domaći hrvači, ali inicijativa za osnivanjem „hrvatskog atletskog kluba“ (1909) nije urodila plodom. Organizovano *plivanje* počinje 1890. sa *Die Militar Schwimmschule* u Koševskoj dolini, a kasnije u kursevima nastavnika gombanja **Berganta**. *Kuglanje* se upražnjava u okvirima vojničkih kasina (Sarajevo, Mostar) ili u privatnim ugostiteljskim objektima.

Do godine 1887. ne postoje sportske organizacije registrovane od Zemaljske vlade. Tome doprinosi i dug, veoma komplikovan način osnivanja, da bi konačno odobrenje dalo Zajedničko ministarstvo finansija u Beču, na čijem je čelu bio **Benjamin Kallay**. Režim je budno pazio da se u okvirima društvenog organizovanja ne pojavi bilo koji vid nacionalnog. U uslovima negiranja postojanja nacionalnog, osim Kallayevog (nad)nacionalnog bošnjaštva, nego samo vjerskog opredjeljenja, svaki pokušaj nacionalnog organizovanja bio je spriječen u samom začetku. Narodna pjevačka društva „Zvonimir“ u Mostaru, „Vlašić“ u Travniku i „Trebević“ u Sarajevu vodila su dugu borbu da u naslov unesu hrvatsko ime i insignije. Inicijativa **Riste Jeremića**, studenta medicine u Grazu, za osnivanje prve nacionalne sportske organizacije – *Srpska gimnastička družina*

“*Fočanski soko*”, sa sjedištem u Foči, 1894. godine energično je odbijena zbog „ultrasrpskih“ tendencija.

Prvi registrovani sportski klub u BiH – *Mostarer Radfahrer klub* (Mostarski biciklistički klub), dobio je odobrenje za rad 1887. godine. Od 12 osnivača sedam su vojnici, po dva inženjera i činovnika i jedan ljekar – svi stranci. Među njima je i inicijator inženjer **Miloš Komadina**, porijeklom Nijemac, koji će 1909. biti i osnivač teniskog kluba u Banjoj Luci. Godinu kasnije osnovan je u Sarajevu *Sarajevoer Radfahrer-klub* (Sarajevski biciklistički klub), također djelo stranaca. Oba kluba razvijaju široku djelatnost, organizuju gradske ili drumske trke (Raštelica – Blažuj; Sarajevo – Fojnica – Sarajevo; Mostar – Sarajevo). Trke na kružnoj stazi na Ilidži imale su širi sadržaj od sportskog. Augusta 1895. njih posmatra preko 4.000 gledalaca, među kojima i civilni adlatus baron **Hugo Kučera** i Kallayeva supruga **Wilma**, inače osnivačica “Gospojinskog društva” u Sarajevu i inicijatorica novih stremljenja u socijalnom životu.

Naredno društvo – *Turnverein* (gimnastičko), 1891. godine, također je djelo stranaca (predsjednik je direktor *Privilegovane zemaljske banke Berković*). Slijede dva streljačka društva: *Landes Schutsverein*, u Sarajevu 1896. (u kojem predstavnici Muslimana imaju zapaženu ulogu i koje u godini prije zvaničnog osnivanja priređuje veliko takmičenje na Ilidži kojem prisustvuje i Kallay), te 1897. *Schutsverein* u Zenici. Sa (*Erste Zenicarer Radfahrer klub* [(Prvi) zenički biciklistički klub], osnovanim 1898. godine, završava se period osnivanja “internacionalnih” sportskih organizacija.

Pored sportskih organizacija, uz snažnu finansijsku i drugu potporu, od 1892. djeluje *Bosnische Herzegovinische Touristen klub*, neprofitna organizacija u čijem je domenu bilo i planinarstvo. Klub je obilježavao staze na planinama, raspolagao sa nekoliko planinarskih kuća, a Vlada je u šumarskim kućama dograđivala posebne prostore za planinare. Putem fotosekcije, klub je znatno doprinio promociji Bosne i Hercegovine u inostranstvu.

Izvan formalno postojećih sportskih organizacija, veoma snažno se razvijao konjički sport, koji je kod domaćeg stanovništva i prije okupacije imao sva obilježja kulta. Novi vladalac je bez poteškoća podvrgnuo konjički sport svojim socijalnim, ekonomskim i militarističkim ciljevima.

Franjo Josif I, na poticaj Kallaya, poklanja pet lipicanera koji se raspoređuju po Bosni i Hercegovini; u Sarajevu se 1885. godine podiže ždrebčana, sa filijalom u Travniku, što su bili prvi koraci u dugoročnoj politici razvoja konjarstva. Već 1890. održane su nagradne trke u Jajcu i Bijeljini, a 1892. na Kupresu. Nakon nagrađivanja ždrebadi i kobilama za rasplod od erarnih pastuva, održane su trke konja koji potiču iz erarnih pastuva, zatim konji domaće pasmine (40, 10 i tri dukata). Permanentno uvoženi pastuvi arapske pasmine raspoređivani su na brojne državne ždrebčane i besplatno stavljeni na raspolaganje od 1. aprila do 31. jula.

Test za domaće konje održan je 17. septembra 1892. na relaciji Ilidža – Visoko – Sarajevo. Kallay lično nadzire takmičenje, dijeli nagrade i ističe značaj trke.

Naredne godine, uz izuzetno veliki publicitet, organizuje se trka domaćih konja od Bihaća do Sarajeva. Dužinu od 288,13 km, sa četiri veća planinska prevoja, trebalo je preći bez odmora, što je nesumnjivo test konja za napore karakteristične za vojna dejstva. Od 45 učesnika na cilj je došlo samo 16, od čega “šest muhamedanaca i jedan jedini pravoslavni”. Na ručku priređenom za učesnike i zvaničnike koji daje zemaljski poglavar barun **Ivan Appel** (inače general kavalrije) u govorima je istaknuto da se stvara kavalerija koja će moći caru i domovini hrabro služiti.

Osjetivši društvenu ulogu konjičkih trka, Kallay je 1893. neposredni inicijator izgradnje trkališta sa tribinama blizu Ilidže. Na njemu se 10. septembra okuplja preko 10.000 gledalaca, organizuje se poseban željeznički transport (8.000 prevezenih); radile su kladionice, pekli se janjci, a “samo trkalište u Butmiru izgledalo je tog dana, kao što trkališta po velikim gradovima izgledaju”. Visina nagrada je varirala: najviše su bile za konje koji potiču iz zemaljsko-državnih, a najmanje za seljačke trke na neosedlanim konjima

(63 učesnika). Narednih godina Kallay internacionalizira trke sa izuzetno visokim nagradama, ali ne dopušta mješovito učešće konja domaće pasmine iz straha da se ne kompromituje politika stvaranja hibridnog konja u državnim ergelama. Posljednje internacionalne trke održane su 1901. godine, a na trkama naredne godine učestvuje samo domaći soj oplemenjen od zemaljskih erarnih pastuva. Na završnoj večeri, koju priređuje Wilma Kallay, Kučera u zdravici naglašava da više nije potrebno trošiti novac za međunarodne trke jer je postignut cilj kroz akcije oplemenjivanja.

Nakon što je sportski dio konjarstva ostvario svoju funkciju, dolazi do njegove modifikacije kroz “distancno jahanje” (Dubrovnik – Sarajevo, 1911). Godine 1912. uvodi se “Carska nagrada” (2.500 kruna) za prvo mjesto u tri brdskih konja na dužini od 12.200 metara, u kojoj jahač pješke vodi konja kroz “jahački put” od 11 kilometara, a posljednjih 1.200 metara jaše maksimalnom brzinom, što je istovjetno sa ratnim situacijama *prilaz* i *juris*. Te godine višestruko su povećane nagrade za seljačke trke, to jest za konje koji će svojom izdržljivošću i malim zahtjevima biti oslonac logistike u predstojećim ratovima na besputnim prostorima Crne Gore, Srbije, Kosova i Makedonije.

Uloga sportskih društava u “internacionalnom” periodu prevazilazi uži značaj, i ona su, ma koliko nisu bila finansijski pomagana od vlasti, bila sastavnim dijelom i aktivnim činiocem u cjelokupnim društvenim zbivanjima. Upravo će „internacionalna” društva biti uzor za osnivanje drugih, posebno domaćih, u doba kada se društvena, politička i ekonomska konstelacija počela mijenjati.

Po uzoru na strane klubove, već 1896. godine se u Mostaru osniva *Prvo hercegovačko velocipedsko društvo*, a 1899. *Koturaški klub "Sokol"* u Sarajevu i *Biciklistički klub "Orao"* u Banjoj Luci.

Mostarsko društvo je hrvatske provenijencije, ali u naslovu nije izražena nacionalna odrednica zbog rigidne politike režima, zapažene kod srpskog pokušaja u Foči. Društvo će se 1901. transformirati u “Koturaško-gombalačko društvo ‘Sokol’”, a tek 1908. u *Hrvatski sokol*. Takav postupak će unošenjem gombalaštva 1902. učiniti i sarajevsko društvo te, konačno, 1907. postati *Hrvatski sokol*.

Osnivači banjalučkog kluba su različitih nacionalnosti, a korištenje termina “biciklizam”, iako upućuje na uticaj iz Hrvatske

gdje tada djeluje više biciklističkih klubova, ne reflektuje nacionalnu opredijeljenost.

Rigidnost režima prema svemu što je nacionalno proizlazi iz fakta da je Kallay, uz aktivnu podršku nadbiskupa **Josipa Stadlera**, osim pokušaja uvođenja bošnjaštva kao (nad)nacije, isključivo priznavao vjersku opredijeljenost. Pojam nacije u BiH se pojavljuje početkom druge polovine XIX vijeka i po pravilu je vezan za religiju: katolici – Hrvati, pravoslavci – Srbi, muhamedanci – Bošnjaci, bez obzira na to što je Kallay pod pojmom bošnjaštva podrazumijevao nešto drugo. Polazeći od ingerencija Monarhije prema vjerskim poslovima u Bosni i Hercegovini, Kallay stavlja pod kontrolu srpsko-pravoslavne i muslimanske autonomne vjersko-prosvjetne institucije. Borba za crkveno-školsku autonomiju Srba počinje 1896. i Muslimana za vakufsko-mearifsku 1899. godine, dok Hrvati, pod pritiskom redovito katoličke hijerarhije, nisu mogli javno isticati svoju nacionalnost sve dok Stadler (1900) nije prihvatio **Starčeviću** politiku hrvatstva koju je u Bosni i Hercegovini uspješno zagovarao franjevački red.

Borbe za vjersko osamostaljivanje bile su prethodnica buđenja nacionalnih pokreta, tj. stvaranje nukleusa budućih političkih stranaka. Usko vezan s tim je i progres ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine, odnosno uključenje domaćeg stanovništva u tokove njegove dobrobiti.

Srpska građanska klasa, koja je i za vrijeme Osmanlija držala izvozna trgovinu, sada dobija šire prostore u okviru novoformiranog unutarnjeg tržišta, a srpsko seljaštvo, u nepromijenjenim agrarnim odnosima, ostaje njegov glavni partner.

Slično je i sa Hrvatima, koji imaju snažne kulturne i ekonomske veze s maticom, a katolički imigranti (poglavito činovnici i obrtnici) u mnogim slučajevima počinju se posmatrati kao pripadnici hrvatskog nacionalnog korpusa. Započinje proces formiranja zadrugarstva, premda seljaštvo ostaje izvan toga.

Kod Muslimana (u ovom prilogu se koristi odrednica *Musliman*, a ne *Bošnjak* koja u to doba ima drugu konotaciju) viša klasa je zadržala svoje ekonomske privilegije, ali ekstenzivna poljoprivreda, zamiranje zanata i esnafske organizacije nisu finansijski bili konkurentni, pa se zapaža orijentacija ka industriji, posebno šumskoj.

U jeku je borba za vakufsko-meirifsku autonomiju, kroz koju se snažno razvija i osjećaj nacionalnog identiteta.

Osnivanje sportskih društava, po uzoru na inostrane, podudara se s ekonomskim prosperitetom domaćih ljudi i buđenjem nacionalnih pokreta u Bosni i Hercegovini.

U nacional-političkoj emancipaciji, pored kulturnih – posebno pjevačkih društava kod Hrvata i Srba, te čitaonica (kitaethana) kod Muslimana, iako manje nego kod Hrvata i Srba, učestvuju sportska društva.

Pokušaj Srba sa *Fočanskim sokolom* nije urodio plodom, dok su Hrvati primijenili drugačiji model – osnivanje biciklističkih društava po uzoru na strane i njihovom postepenom konverzijom u sokolska po uzoru na društva u Hrvatskoj, koja se u hrvatskim političkim krugovima smatra zemljom maticom), a u kasnijem periodu osnivanjem zajedničkih muslimansko-hrvatskih (sokolskih) društava (Rogatica 1909. i Maglaj 1911.).

Potkraj vijeka, a posebno nakon Kallayeve smrti, počinje se otvorenije zagovarati nacionalno organizovanje sportskih društava. U Foči se (1899) osniva srpsko *Pobratimstvo*, društvo za borbu protiv alkoholizma, čiji program rada sadrži tjelesno vježbanje, i (1902) u Tuzli *Tuzlarer Sport Vereine*, kasnije pretvoren u *Hrvatski sokol*.

Nakon Kallayeve smrti, u jeku borbi za vjerske autonomije, godine 1904. osnovana su tri društva: *Šahovski klub* u Sarajevu – djelo stranaca, *Srpsko gimnastičko društvo „Obilić“* u Mostaru i *El Kamera* u Sarajevu, muslimanske provenijencije.

U uskoj povezanosti sa osnivanjem sportskih društava je i osnivanje *Prosvjete* (1902), koja će pružati snažnu podršku osnivanju i radu srpskih sokolskih društava, *Gajreta* (1903), čiji će prvi predsjednik **Safvet-beg Bašagić** biti i prvi predsjednik *Koturaškog kluba El Kamera*, te *Napretka* (1903), čiji je prvi predsjednik **dr. Nikola Mandić**, ujedno i predsjednik *Koturaškog kluba „Sokol“* u Sarajevu.

Šahovski klub je priređivao brojne turnire, ali nije širio djelatnost van Sarajeva.

Inicijator *Obilića* bio je **Stevan Žakula**, nastavnik Gimnazije u kojoj je predavao srpskohrvatski, latinski, istoriju, geografiju i gimnastiku, za koju je položio poseban ispit u toku studija u Grazu.

Žakula je tvorac pravila, pa i molbe za odobrenje, ali ga nema među potpisnicima, što je razumljivo, jer je bio državni službenik. Među osnivačima su vodeće ličnosti u borbi za crkveno-školsku autonomiju, a većina ih je, još od 1888. godine, bila angažovana u srpsko-pravoslavnom pjevačkom društvu *Gusle*. Osnivanje *Obilića* podudara se sa vremenom kada su srpski mostarski i hercegovački trgovci ekonomski toliko osnažili da su osnovali *Trgovačku banku i štedionicu*, koja će ubrzo postati *Srpska banka d.d.*

Iako se mogao poslužiti imenima postojećih društava *Hrvatskog sokola* ili *Dušana Silnog* iz Srbije, Žakula, prožet idejama južnoslavenskog jedinstva, polazeći od Srbije kao Pijemonta, izabrao je ime srpskog kosovskog junaka **Miloša Obilića**.

Pojava *El Kamera* vezana je za borbu za poboljšanje ekonomskog položaja i naziruće borbe za nacionalnu emancipaciju Muslimana. Borba za vakufsko-mearifsku autonomiju bila je u punom jeku, a *Gajret* je pružao perspektivu bržeg obrazovanja novih generacija muslimanske inteligencije. U ekonomskom pogledu, rješenje agrarnog pitanja je bilo pod moratorijem, a ekstenzivan agrar nije pružao, kao druge djelatnosti, perspektivu ekonomske ekspanzije. Započelo je postepeno uključivanje u druga ekonomska područja, ali će tek 1906. u Tešnju biti osnovan prvi muslimanski novčani zavod (Ademaga Mešić, pomagač hrvatskog sokolstva), a 1907. Muslimani će biti vlasnici 41,53% privrednih i 54,3% neprivrednih preduzeća. U takvoj opštoj atmosferi, *El Kamer* se pojavljuje kao činilac koji treba da doprinese cjelokupnom razvoju Muslimana.

Razumljivo je da Muslimani u to vrijeme nisu mogli prihvatiti panslavistički sokolski model jer bi to u Bosni i Hercegovini značilo prihvatanje frakcije srpskog ili hrvatskog slavizma. Koturaštvo je "neutralno", a kako je tada u Bosni i Hercegovini djelovalo šest klubova sa biciklističkim sadržajima, u kojima je zapaženo učešće Muslimana (Mostar, Banja Luka), logično je prihvatanje biciklizma, čija je, po statutu, svrha "da gaji i širi društvenost među islamskom mladeži pomoću koturaškog sporta, bez ikakvog političkog smjera". Premda u inicijativi nije učestvovala grupa koja će kasnije osnovati *Muslimansku narodnu stranku*, ista će je preuzeti i za predsjednika izabrati Safvet-bega Bašagića.

Pojava *Obilića* i *El Kamera*, kao nacionalnih organizacija, bila je međaš u daljem razvoju sporta iako će on ponajviše biti u okvirima sokolstva, to jest ideja **Miroslava Tyrša**. U tome će poseban problem biti odnos prema Muslimanima, čije je privlačenje (asimilacija) u redove pojedine nacije predstavljalo i njeno jačanje u borbi za uticaj i ostvarenje ekonomskih, društvenih i političkih ciljeva.

Krajem 1904. u Bosni i Hercegovini djeluje 14 sportskih organizacija sa 1.030 članova, od kojih su 673 "izvršni" a 357 "ostali". Dvije organizacije hrvatske i po jedna muslimanske i srpske provenijencije predstavljale su početak nacionalnog konstituisanja, koje će, premda različitim intenzitetom, trajati do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Osnivaju se nove sportske organizacije, kao što su: radničke, automobilizam, planinarstvo, tenis, nogomet, mačevanje, te družine za borbu protiv alkoholizma *Pobratimstva*, nad kojima patronat ima srpsko sokolstvo.

Razvoj sportskih organizacija u BiH od 1904. do 1914. (prema Vereine registru Zemaljske vlade)	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14
Godina:											
Internacionalne	8	7	7	6	5	6	6	6	7	8	8
Hrvatske	2	3	3	6	11	13	17	19	21	23	23
Muslimanske	1	1	1	1	1	1	2	8	13	13	16
Ostale*	1	2	2	2	3	4	4	5	5	7	10
Srpske											
Sokolske	1	1	2	5	6	9	22	37	51	56	57
Pobratimске	1	1	2	2	2	8	8	17	39	46	46
Radničke								2	2	2	2
Jevrejske											1
Ukupno **	14	15	17	23	28	41	59	91	128	155	173

* Uključeni mješoviti muslimansko-hrvatski: *Rogatički sokol* (1909) i *Muslimansko-hrvatski sokol*, Maglaj (1911)

** Kao više organizacione instance nisu uneseni: *Hrvatska sokolska župa "Tvrtko" za Bosnu i Hercegovinu*, 1909, *Srpska sokolska župa Bosne i Hercegovine*, 1910, obje sa sjedištem u Sarajevu, i *Hrvatska sokolska župa kneza "Mihajla Viševića"*, 1911, sa sjedištem u Mostaru.

Da bi se suprotstavila zahtjevima za uključenje lica ispod 18 godina starosti ili, pod strogom kontrolom, od 16, u rad sportskih društava, Zemaljska vlada je prihvatila inicijativu istaknutog pedagoga **dr. Luke Karamana** za osnivanje *Vereines zur Pflege von Jugendspiele* (*Društvo za gojenje omladinskih igara*) u Sarajevu 1905. godine, a na bazi međunarodnog pokreta. Akcent je bio na školskoj omladini. Iako akcija nije dala očekivane rezultate okupljanja mladih, tečaj za instruktore koji je, uz učešće preko 40 polaznika, vodio istaknuti sportski pedagog iz Zagreba **Franjo Bučar** 1908. u Sara-

jevu doprinio je širenju dječjih igara i mnogih sportova u školama: nogometa, hokeja na travi, atletike, rukometa i dr.

Godine 1905. osnovane su svega dvije organizacije: *Prvi jajački biciklistički klub "Strijela"* i *Koturačko gombalački klub "Sokol"* u Tuzli, hrvatske provenijencije.

U naredne tri godine, uključivo aneksionu 1908., osnovano je 15 organizacija. Najviše hrvatskih sokolskih – 1907: Banja Luka, Travnik i Bihać; 1908: Jajce, Konjic, Bosanski Novi i Doboj, te *Hrvatski mačevalački klub* u Sarajevu. Kod Srba se tek 1906 osnivaju *Pobratimstvo* i *Srpsko gimnastičko društvo "Dušan Silni"* u Sarajevu; 1907. Srpski soko u Tuzli, Banjoj Luci i Prijedoru, te *Dušan Silni* u Bihaću. U nekim gradovima je primjetno istovjetno vremensko osnivanje hrvatskih i srpskih sokolskih organizacija (Banja Luka, Bihać, 1907). U Banjoj Luci, Miloš Komadina, osnivač *Radfahrera* u Mostaru, 1907. osniva *Lawn Tennis Klub* (Teniski klub).

Hrvatska politika konverzije biciklističkih društava, preko gombalaštva, ka nacionalnim – sokolskim, pokazala se djelotvornom. Sa 11 organizacija u trenutku aneksije, koju hrvatski politički krugovi pozdravljaju, stvoren je osnov za dalje širenje hrvatskog sokolstva u Bosni i Hercegovini. Svojim radom, samostalnim ili zajedničkim nastupima sa hrvatskim pjevačkim društvima i nastupima u okviru političkih skupova (u Docu pored Travnika, 16. augusta 1906. godine, prilikom posvećenja Zastave, što je bio samo dekor u preludiju osnivanja *Hrvatske narodne zajednice – HNZ*), bilo je vjerni pratilac razvoja hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Skoro svi hrvatski političari su bili na čelnim pozicijama sportskih organizacija. Na sastanku HPD *Trebević* i Hrvatskog kluba sredinom 1907. Mandić, govoreći o žalosnom hrvatskom stanju, insistira "da se slože u jednu falangu". Mandića su hrvatska pjevačka i sokolska društva više interesirala kao mjesta okupljanja na kojima će Hrvati zagovarati opšte političke ciljeve. Nije slučajno, kao što je to i kod Srba i Muslimana, da je upravo te godine osnovana Hrvatska centralna banka i štedionica, pod parolom "svak svome", čiji je osnivač i jak akcioner bio i sam Mandić. Slet Hrvatskih sokola u Jajcu (juni 1908), održan pod geslom "Sve za dom i narod svoj", pokazao je snagu hrvatskog sokolstva s obzirom na učešće društava iz Banje Luke, Bihaća, Jajca, Sarajeva, Travnika i Tuzle, te je isto-

vremeno bio osnov za pokretanja stvaranja višeg organa – župe, osnovane 21. jula 1909.

U propagiranju sokolstva, ujedno i hrvatske politike, posebno mjesto ima *Hrvatski sokol* u Sarajevu čiji agilni predsjednik **Ljudevit Lovrenčević** organizira gostovanja (Bugojno, Travnik) koja su, po pravilu, prožeta manifestacijom hrvatskog nacionalizma. Središnji odbor HNZ-a u februaru 1908. usvaja zaključak “da se u pogledu osnivanja mjesnih odbora i podružnica HNZ-a BiH, pored ostalog, djelotvorno iskoriste i postojeća hrvatska pjevačka društva, čitaonice, te **hrvatska sokolska društva**” (podvlačenje naše). Politika saradnje s Muslimanima, kao „neprijepornim Hrvatima“ vidljiva je prilikom osnivanja *Hrvatskog mačevalačkog kluba* u Sarajevu, 1907. godine, koju vodi **Šemsibeg Salihbegović** gradski veterinar.

Godine 1905. osnovane su svega dvije organizacije: *Prvi jajački biciklistički klub “Strijela”* i *Koturačko gombalački klub “Sokol”* u Tuzli. Tada se još nije moglo očekivati uključenje Muslimana u hrvatska sokolska društva, ali je kroz mačevanje, kao i biciklizam, to bilo moguće. Sarajevski *Hrvatski sokol* učestvuje na sokolskom sletu u Zagrebu 1906., gdje njegova omladinska vrsta osvaja prvo mjesto u vježbanju na spravama.

Na razvoj srpskog sokolskog pokreta utiču dvije struje. Jednu vodi **dr. Lazar Popović**, starješina Srpske sokolske župe u Sremskim Karlovcima, koji 1905. predlaže osnivanje srpskih sokolski društava (SSD) u Bijeljini, Brčkom, Prijedoru i Tuzli, ali su procesi zaustavljeni zbog uticaja struje iz Srbije koja se zalaže za osnivanje društava pod imenom *Dušan Silni*.

Glasilo Srba “Srpska riječ”, nakon što augusta 1905. najavljuje osnivanje srpskog gimnastičkog društva „Jugović“ u Bijeljini, što nije ostvareno, u više napisa insistira na osnivanju gimnastičkih društava. Opisujući “Krajiške igre” na slavlju u manastiru Moštanici, preporučuje: “Trebalo bi da se o ovakvim igrama po srpskim zborovima u javnosti opširnije prozbori i da se rašire svuda.” “Srpska riječ”, pišući o sokolskim društvima, navodi da “Kod svih kulturnih naroda postoji čitava falanga ovakvih društava... Oni su narodna vojska”, te da svojim radom treba da “šire u narodu

spasonosnu ideju zdravog demokratizma”, pa najavljuje da “veliki broj srpske omladine iz svih staleža u namjeri je, da osnuje u Sarajevu srpsko gimnastičko društvo “Dušan Silni”. To je ostvareno osnivačkom skupštinom održanom novembra 1905., a pravila su potvrđena januara 1906. godine. U pristupnom govoru **Dimitrija Matejića – Čike**, nastavnika gimnastike u sarajevskoj gimnaziji, punom patetičnog pozivanja na “stari viteški duh i vatreno oduševljenje za sve ono što je viteško, što je srpsko”, pozivajući se na nepovoljne prilike za srpstvo, zalaže se za ustrajan rad na podizanju tjelesnih i duševnih osobina, te da “kao građani naše ponosne i kršne domovine daćemo i vojsci sposobne borce, a otadžbini dobre i žilave branioce”. Nema sumnje da je Matejić pod “domovinom” podrazumijevao Bosnu i Hercegovinu u okviru Monarhije, a pod “otadžbinom” Srbiju i Bosnu i Hercegovinu u njenim okvirima.

Izbor imena *Dušan Silni* proizlazi iz orijentacije srpskih krugova u Bosni i Hercegovini prema Srbiji, gdje na vlast dolaze Karađorđevići, koji nisu bili spremni da nastave proaustrijsku politiku Obrenovića. Iz *Beogradskog gimnastičkog društva „Soko“*, sa osnovnom, panslavističkom ulogom u borbi protiv austrougarske politike, koju je primjenjivao njemački gimnastički sistem, a ne češki **Miroslava Tyrša**, dio članstva, nezadovoljan tako “mlakom” politikom, odvaja se i 1892. osniva “Građansko gimnastičko društvo *Dušan Silni*”. Suština odvajanja je nastojanje da se formira organizacija velikosrpskog karaktera, tj. ona koja će se agresivnije suprotstaviti austrougarskim aspiracijama prema Srbiji. To je odgovaralo sarajevskom srpskom građanstvu, čemu se pridružuje banjalučko i bihaćko. U polemici oko imena, vođenoj 1907., izrazito prosrpski politički nastojanje *Dušan Silni* za Žakulu nije prihvatljiv pa, pledirajući na to da je “masa našeg naroda demokratska”... “a sokolske družine su najdemokratskija udruženja”, smatra da “ne možemo da se podvedemo pod ime jednog, pa i ‘najslavnijeg i najsilnijeg cara’“. Kolizije oko imena, u suštini oko panslavističke ili velikosrpske koncepcije, konsternirale su nosioce inicijativa na formiranje srpskih sokolskih društava, pa se, osim *Dušana Silnog* u Sarajevu, tek 1907. osniva *Srpski soko* u Tuzli, a na inicijativu Žakule, koji je premješten iz Mostara, i dr. Riste Jeremića,

inicijatora *Fočanskog sokola*, *Srpski soko* u Banjoj Luci, koji, pod snažnim uticajem trgovačke čaršije, od koje zavisi ekonomska pomoć, ubrzo mijenja ime u *Dušan Silni*.

Osnivanje društava *Dušana Silnog* je djelo starije građansko-trgovačke generacije, koja je vodila borbu za autonomiju, dok je idejama generacije mlađih intelektualaca (1902. u BiH je bilo svega 32 fakultetski obrazovana Srbina) odgovarala univerzalnost sokolstva, čemu se pridružio Žakula, koji će postati glavni sokolski ideolog u Bosni i Hercegovini.

Razvoj srpskog sokolstva je usporen sve do 1907. godine, tj. do osnivanja *Srpske narodne organizacije* (SNO), ali ni tada nije unificirano ime.

Ključ je držao sarajevski *Dušan Silni*. Na skupštini, maja 1908., **dr. Vojislav Besarović** se javno suprotstavlja ideologiji društva. Iako je poticao iz građanskih krugova, školovan u Beču, gdje je bio aktivni vježbač, Besarović je shvatio da uloga srpskih gimnastičkih društava ne može biti svedena u okvire koje zastupa srpska čaršija. Premda je njegova kritika bila opravdana i argumentovana, nije izabran u izvršni odbor, a za predsjednika je izabran **Stevan Ka-luđerčić**, jedan od najistaknutijih boraca za crkveno-školsku autonomiju. Okolnosti još nisu bile zrele za promjenu imena, pogotovo što su srpski politički krugovi, konsekventno odnosu prema Hrvatima, nastojali da imenom *Dušan Silni* naprave distinkciju od (hrvatskog) sokolstva, u kome sufiksni dio "soko" indicira na saradnju i neku vrstu kohezije, što srpska buržoazija nije mogla prihvatiti.

U aneksionoj godini, za razliku od Hrvata koji imaju 11 organizacija sa 802 člana, a Srbi svega osam sa 193 člana, što je suviše malo za doprinos koji su ovakva društva mogla dati u uslovima prisajedinjenja Bosne i Hercegovine Monarhiji, odnosno nestanku iluzija o prisajedinjenju matici Srbiji.

Kod Muslimana, do aneksije, nema pomaka u razvoju sporta. *El Kamer* ostaje usamljen. *Muslimanska narodna organizacija* (MNO), osnovana krajem 1906. godine, u svome radu se oslanjala na kiraethane (do 1903. bilo 13, a u periodu osnivanja MNO-a otvoreno je 116 novih), koje su više bile debatni klubovi nego mjesta organizovanja neposrednih akcija. Premda *El Kamer* potiče iz

kiraethane, bio je to vid konkretnog širenja djelatnosti. Safvet-beg Bašagić se zalagao za usku saradnju *El Kamera* i *Gajreta*, kojima je bio predsjednik, a prilikom razgovora o osnivanju *Udruženja muslimanske omladine* (novembar 1905) pokretač *El Kamera* **Muteveli** predlaže da se uvede gombanje, što bi bio pandan na putu konverzije hrvatskih biciklističkih klubova ka sokolstvu. Bašagić, koji nije bio među inicijatorima osnivanja *El Kamera*, za sport nije pokazivao veće razumijevanje, pa do fuzije nije došlo, niti je uvedeno gombanje. Nakon što je MNO, po eliminaciji “naprednjaka”, preuzeo *Gajret*, isto se dogodilo u sa *El Kamerom*. Za predsjednika je izabran **Enver Muftić**, učitelj gimnastike u Maloj realci u Sarajevu, koji se zalagao za uvođenje gimnastike u program djelovanja. Odnos MNO-a prema *El Kameru* se pokazao štetnim, došlo je do opadanja članstva sa 49 (36 aktivnih) u 1907. na svega 35 članova (20 aktivnih) u trenutku aneksije, što nije predstavljalo relevantnu snagu koja bi doprinijela bržoj muslimanskoj nacionalnoj emancipaciji preko sporta.

Nakon aneksije politička situacija se radikalno promijenila. Hrvati su aneksiju pozdravili jer im je davala perspektive ujedinjenja s maticom, pogotovo ako se ostvari ideja trializma, čemu je HNZ i otvoreno težio. Ideja koju su zajednički zagovarale srpska i muslimanska narodna organizacija, i mjesec dana prije aneksije predale zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine pod sultanovim suverenitetom, više nije bila aktuelna. Srpske težnje da se ujedine s maticom Srbijom su izgubljene ili odgođene za neku neizvjesnu budućnost; Muslimani su postali građani Monarhije, koja im je, carskim proglasom, garantirala vjersku samostalnost. SNO i MNO su aneksiju priznali tek nakon što su to učinile evropske države.

Aneksija i pripreme za donošenje ustava BiH, tj. *Zemaljskog statuta za BiH*, stimulatивно su djelovale na razvoj sporta. U težnjama da se u novoj društveno-političkoj konstelaciji nacionalnosti afirmišu što je moguće više, sport je, zbog imanentne agonističke privlačnosti i otvorenosti u nastupu, bio idealno sredstvo. Kod hrvatskog korpusa se broj organizacija skoro udvostručio sa 1907. na 1908., a trend kontinuiranog povećanja je nastavljen s naglim skokom od 31% sa 1909. na 1910. – godinu donošenja Ustava. Indikativno je da se učešće pasivnog članstva hrvatskih sportskih

društava naglo povećava nakon aneksije i prevazilazi broj aktivnih članova, što svjedoči da ona nisu organizacije samo za tjelesno vježbanje, nego imaju širu društvenu, pa i političku, ulogu. Četiri člana HNZ-a (N. Mandić, **Đ. Džamonja**, **M. Katić** i **D. Marzi**) u Saboru vršili su funkcije u hrvatskim sportskim društvima. Hrvatski sokoli 1910. organizuju slet u Sarajevu i učestvuju na II hrvatskom svesokolskom sletu u Zagrebu 1911. godine.

Konačno, pretvaranjem *Hrvatskog mačevalačkog kluba* u Sarajevu u *Hrvatski športski klub*, krajem 1912., zaokružuje se hrvatsko sportsko konstituisanje.

Sa srpskim sokolskim društvima saradnje nema, osim korporativnih, kurtoaznih prisustvovanja na pojedinim priredbama, pa se ni zajednički odlazak na zagrebački slet nije mogao realizovati.

Orijentacija prema Muslimanima, koje hrvatski politički krugovi svojataju kao “neprijeporne Hrvate”, započinje sa *Rogatičkim sokolom* 1909. godine, čiji su osnivači Hrvati, te *Muslimansko-hrvatskim sokolom* u Maglaju 1911. Iako u mnogim hrvatskim sokolskim društvima učestvuju i Muslimani (do 1914. u upravnim tijelima HSD-a su bila 23 Muslimana), to je daleko manje od očekivanja hrvatskih političara.

Srpski sport, ustvari srpska sokolska društva (SSD), poslije aneksije radikalno se mijenja. Dva dana prije skupštine *Dušana Silnog*, 19. aprila 1909., na kojoj je autoritativni Besarović izabran za starješinu, a ime se mijenja u *Srpski soko*, organ SNS “Srpska riječ” navodi: “Prošlo je vrijeme Kraljevića Marka, Starine Novaka i doba čudotvornih pomoći – Vile Raviojle. Nastupilo je novo doba, da svaki vitez i da kao vitez svoje srpske dužnosti zna...”, i “Zato Srbi – savijmo gnijezda sokolska – kupimo se u jato Sokola”. Tituliranje članova sa “gospodin” mijenja se u “brat”, obraćanje “vi” se mijenja sa “ti” kako bi se brisale socijalne razlike i privukli zanatlije i radnici. Bira se svečano odijelo od sukna, “kao što je u Hrvatskog sokola”, sa srpskom značkom i trobojnicom. *Sarajevski soko* šalje pismena uputstva i svoja pravila širom Bosne i Hercegovine, izrađuje pravila budućeg saveza i na inicijativu Besarovića 6. jula se u Sarajevu održava sastanak SSD-a radi rasprave ...“o društvenim potrebama sviju gimnastičkih društava

u BiH”. Sastanak je praćen impozantnom javnom vježbom *Srpskog sokola*, uz bogat muzički program (“Srpski mač”, “Hura Rusija”). Usvaja se prijedlog o jedinstvenom savezu, odluke o odjeći, Vidovdan je proglašen za sokolski praznik, prihvataju se srpske vojne komande i dr.

U dopisu iz Sarajeva budimpeštanski “Pester Loyd”, pod naslovom “Sokolstvo u Bosni”, navodi: “Bosanski Srbi pronašli su nov, vrlo uspješan trik, da se neupadljivo politički organizuju. Oni organizuju u svim većim mjestima sokolska društva, čija zadaća, prema srpskim listovima, nije gimnastika, nego organizacija srpstva protiv ‘germanske invazije’ i koji takve stvari smatraju kao ‘švapska izmišljotina’, stupaju u Sokole, od kojih će vremenom postati srpska nacionalna vojska.” Činjenica da, kao i kod hrvatskih društava, pomažuće članstvo prevazilazi aktivno, čak i preko 60% (1909), potvrđuje tvrdnje peštanskog lista da SSD prevazilaze uži zadatak od tjelesnog vježbanja.

Savez je, pod imenom *Srpska sokolska župa bosansko-hercegovačka* (SSŽBiH), osnovan 21. novembra 1909., čime su stvoreni uslovi za ubrzani razvoj SSD-a. Sa devet 1909. broj raste: u 1910. na 22, 1911. - 37, 1912.- 51, 1913.- 56, i skoro cijela BiH je pokrivena sa SSD-ima.

Druge karakteristike u razvoju SSD-a su: okretanje prema selu, saradnja s drugim sokolskim društvima, pristupanje *Sveslavenskom sokolskom savezu* u Pragu, formiranje stručnih kadrova i odnos prema Muslimanima.

U prethodnom periodu, kada je srpsko građanstvo imalo dovoljno ekonomskog prostora izvan poljoprivredne djelatnosti, srpsko seljaštvo mu nije bilo prirodni saveznik. U novim okolnostima ono se okreće prema srpskom selu, pogotovo nakon “štrajka” seljaka 1910. u vezi s neriješenim agrarnim pitanjem. Iako spontan i bez vođstva, pokret je pokazao da u sebi krije ogromnu snagu. Osnivanje *Pobratimstava*, premda je to načelno bilo u domenu *Prosvjete*, jedan je od vidova penetracije na selo. Uz 17 srpskih banaka, 1911. djeluje i 14 srpskih kreditnih zadruga u koje su seljaci ulagali novac i dobijali pomoć, najčešće su osnivane istovremeno sa pobratimskim društinama. Pobratimi su organizovani u *čete*, u kojima se primjenjuje

paramilitarni egzercir (strojne vježbe sa drvenim puškama i sl.), a njihov se broj udvostručuje od 1910. na 1911., pa i na 1912., da bi ih 1914. djelovalo 46 sa preko 1.400 članova.

U augustu 1910. SSŽBiH pristupa *Slovenskom sokolskom savezu*, a u novembru učestvuje na zajedničkom sastanku SSD-a u Beogradu, na kojem je usvojeno sokolsko geslo: USTAJ, ŽIVI, BORI SE, NE KLONI!

Te godine se u Bosni i Hercegovini održavaju brojni sletovi (Priboj kod Tuzle, manastir Moštanica, Nevesinje), sa unošenjem brojnih nadmetanja u narodnim i savremenih sportovima, dok se u sarajevskoj oblasti odvija bogata aktivnost putem gostovanja: Pale, Visoko, Zenica, Kiseljak, Ilidža, Pazarić. U 1911. održan je II slet posavsko-podrinjski, učestvuje se na VI srpskom sokolskom sletu u Ravanici, a posebna pažnja se posvećuje učešću na hrvatskom sletu u Zagrebu, na kojem će oko 100 sokolova nastupati i zajednički sa srpskim sokolima iz Morahije i Srbije.

Samo nedjelju dana kasnije, 19. i 20. augusta, održan je slet u Trebinju, na kojem nastupaju dubrovački dušanovci, sarajevski i kotorski sokoli, a dolazak fruškogorskih i čeških sokola iz Zagreba, preko Rijeke, na sam dan otvaranja pretvara se u nacionalnu manifestaciju.

SSŽBiH ostvaruje saradnju sa sokolstvom u Srbiji i Slavoniji (Župa fruškogorska), Svesokolskim savezom u Pragu, dok se saradnja sa hrvatskim sokolstvom odvija na relaciji sa Hrvatskim sokolskim savezom, ali ne i sa sokolskim društvima u Bosni i Hercegovini.

Hronično pomanjkanje stručnjaka ometalo je planove dalje ekspanzije SSD-a. Na tečaju za sokolske vođe, održanom 1911. u Pragu, četiri bh. učesnika su upješno položili ispite. Namjera da se djelatnost proširi na đачku omladinu od vlasti je uslovljena postojanjem stručnih učitelja, pa je jula 1912. tečaj, proveden u strogo vojničkoj disciplini, uspješno završilo 20 učitelja srpskih osnovnih škola koji su “prevashodno trebali da rade sa mlađim (školska omladina), i odgajaju ih u duhu priprema za ‘narodnu vojsku’”. Vlada je naknadno priznala ispite.

Od posebnog značaja je učešće SSD-a iz BiH na *VI svesokolskom* odnosno *I sveslovenskom sokolskom sletu* u Pragu 1912., te

Slet SSD-a u Sarajevu 8. i 9. septembra, u okviru proslave deseto-godišnjice *Prosvjete*.

Na sletu u Pragu, u okviru 1.016 srpskih sokola, iz Bosne i Hercegovine je učestvovalo 267, od čega 195 vježbača (187 muškaraca i osam žena), a iz 31 sokolske organizacije. Na sarajevskom sletu od 718 učesnika, 392 su sokoli, 53 sokolice, 25 članova *Muslimanskog sokola* iz Mostara, te 248 *pobratima*. Nastupanje srpskih sokola *SSŽ Fruškogorske* i *SSŽ Krajiške* (iz Hrvatske), *SSD Dušan Silni* iz Beograda, s njihovim muzikama čiji zvuci “su se utopili u nečuvenom klicanju gledalaca”, pretvorilo je proslavu u prikaz snage srpstva i sokolstva, što nije promaklo vlastima, zbog čega “naše sokolstvo stoji pod paskom policijskih organa”.

Sve brži porast militarističke komponente u radu SSD-a dovede do povezivanja s beogradskom organizacijom “Narodna odbrana”, tj. sa Srbijom. O militantnosti sokolstva i pobratimstva svjedoči (nepotpuna) evidencija učešća 175 njihovih članova kao dobrovoljaca u balkanskim i u I svjetskom ratu, ili 7,46% članstva. Taj broj bi bio veći da 1914. nije došlo do hapšenja ili upućivanja sokola i pobratima na frontove prema Italiji ili Karpatima.

Do maja 1913. djeluje 55 sokolskih (40 stabilnih, a ostale u razvoju) i 47 pobratimskih organizacija, čije je militantno ponašanje bilo sve vidljivije i u čijim su se sokolanama, pod uticajem srpskih pobjeda u balkanskom ratu, “razlijegale borbene pjesme nacional-revolucionarne srednjoškolske omladine i ostalih sokola”, a “iz SSŽBiH kao glavnog sokolskog generalštaba bosansko-hercegovačkog letjela su na sve strane pisma, upute i komande”. Poglavar zemlje, general **Oskar von Potjorek**, koristeći “skadarsku krizu”, 2. maja donosi “iznimne mjere” kojima se sva srpska sokolska društva, *pobratimi* i radničke organizacije raspuštaju, dok se drugim srpskim organizacijama privremeno obustavlja rad. Dokazi o sprezi bh. sokolstva s “Narodnom odbranom”, čiji se uspješan rad opisuje da je “najčešće maskiran širenjem sokolstva i pobratimstva”, kao i niz drugih primjera, bili su osnov za suđenje sokolskim radnicima na Sokolskom veleizdajničkom procesu.

Obnova aktivnosti SSD-a tekla je veoma dugo i uz mnoštvo pravnih smicalica režima, ali su ona konačno obnovila svoj rad krajem godine, jer je Monarhija, ma koliko njeni zakoni bili rigidni,

bila pravna država i nije mogla dozvoliti šikaniranje svojih srpskih građana u odnosu na ostale.

Posljednja srpska organizacija, *Srpski športski klub* u Sarajevu, osnovana aprila 1914., djelo je najmlađe generacije bosanskih intelektualaca, koji od 1908. osnivaju neformalne đачke sportske družine. Jedna takva, projugoslovenski nastrojena đачka družina, čiji su pripadnici **Najšul Emil** i **Feodor Lukač** 1909. donijeli fudbalsku loptu u Sarajevo, na gostovanju u Splitu 1911. dobila je ime *Osman*. *Osman* je odigrao više fudbalskih utakmica i organizovao savremeni atletske miting 21. septembra 1913., ali se, pod uticajem međunarodnih kolizija, raspao na *Hrvatski športski klub* i *Srpski športski klub*.

Odnos prema muslimanskom sportu opisujemo u obradi muslimanskog sokolstva.

U razvoju muslimanskog sporta nakon aneksije tek će se krajem 1909. godine, prilikom transformacije *Ujedinjene muslimanske omladine* u *Islamski klub*, obnoviti i realizirati ideja o uvođenju gombanja u *El Kamer*. U novootvorenim zajedničkim prostorijama sa čitaonicom *Islamskog kluba* na Bentbaši, u govoru o ulozi *El Kamera* odbornik **A. Bukvica** naglašava značaj “sa zdravstvenog gledišta prema sportu s obzirom na muslimane Herceg-Bosne” i zalaže se za širenje rada izvan Sarajeva. Šire koncipiran *El Kamer* se oporavlja, da bi 1911. imao 280 članova, a 1912. godine 255 (40 aktivnih). U generalno pasivnom odnosu Muslimana prema sportu, prostor za djelovanje su našli hrvatski sokoli osnivanjem zajedničkog *Rogatičkog sokola* 1909., a 1911. i *Muslimansko-hrvatskog sokola* u Maglaju. U kasnijem razvoju muslimanskog sokolstva uticaj srpskih i hrvatskih sokola će imati vidnu ulogu. Međutim, potreba osnivanja sporta vlastite muslimanske provenijencije pojavljuje se 1910. u Rogatici, gdje već djeluje mješoviti *Rogatički sokol*, osnivanjem *Muslimanskog gimnastičkog potpornog društva “Džerzelez”*. Taj naziv se pojavljuje i pri osnivanju *Muslimanskog sokolskog udruženja “Džerzelez”* u Sarajevu 1911/12. – čiji je podstarješina **Avdo Sumbul** prosrpske orijentacije, ali u Sarajevu od maja iste godine djeluje i *Muslimanski soko* prohrvatske orijentacije. Pretpostavljamo da je izbor imena muslimanskog junaka **Alije Džerzeleza** pandan nazivima Obilić, Jugović, Dušan Silni kod SSD-a.

Nakon što je predsjednik *El Kamera* Enver Muftić premješten u Tuzlu, on 1910. inicira osnivanje *Islamskog sokola*, kojeg, iako je Zemaljskoj vladi dostavio pravila, nema u registru jer je djelovao u okviru *Islamskog pjevačkog i tamburaškog društva "Zeman"*. Predsjednik *Zemana* **Ahmed ef. Ajanović** i tajnik **Ali-Riza ef. Dubrav(č)ić** u *Islamskom sokolu* su p.predsjednik i tajnik. Za razliku od konzervatizma Bašagića kao predsjednika *Gajreta* i *El Kamera*, u ovom slučaju se radilo o plodonosnoj fuziji aktivnosti koja će doprinijeti progresu muslimanske omladine.

U okviru opozicionog stava prema režimu koji karakteriše muslimansku politku poslije aneksije, donošenja ustava i formiranja Sabora, "ukazala se potreba za osnivanjem posebnih muslimanskih sokolskih društava u kojima bi, putem sokolskog sistema vaspitanja, muslimanska omladina sticala pravilnu nacionalnu orijentaciju". Muslimanska sokolska društva (MSD) su osnivana od istaknutih muslimanskih političara, a zavisno od njihovih nacionalnih (srpskih, hrvatskih, muslimanskih) opredjeljenja osjećao se uticaj u radu društva. Istovremeno su, u okvirima privlačenja Muslimana u svoje nacionalne (proces "svojtatanja") redove, prisutni uticaji SSD-a i HSD-a na muslimansko sokolstvo. U godini 1911., nakon stvaranja *Ujedinjene muslimanske organizacije (UMO)*, inaugurisana je politika vlastitog nacionalnog-muslimanskog opredjeljenja, u čijoj realizaciji su MSD dali značajan doprinos. Te godine se broj MSD-a povećava na osam, 1912/13. na 13, a 1914. na 16. *Muslimanski sokol* u Trebinju, čiji je patron prohrvatski orijentisan **Adem-aga Mešić**, i *Muslimanski sokol* u Bijeljini bili su pod hrvatskim uticajem, dok je *Mostarski sokol*, sa inicijatorom, prosrpski orijentisanim, **Osmanom Đikićem**, aktivno učestvovao na proslavi *Prosvjete*. *Muslimanski omladinski športski klub "Zora"* u Bosanskom Novom je, po svemu sudeći, djelo muslimanske inteligencije školovane u Zagrebu. Kod MSD-a u Nevesinju i Ljubinju uticaj SSD-a je neupitan, dok je kod MSD-a u Čapljini, gdje djeluju HSD i SSD, bio moguć obostrani uticaj, mada više SSD-a. Pri osnivanju MSD-a u Visokom 1909. godine, kao sekcije Muslimanske čitaonice, SSD daje znantnu stručnu i organizacijsku pomoć, kao i u Konjicu, gdje je MSD iniciran od *Društva islamske omladine "Mirza"*.

Heterogenost po nazivima, utjecajima i opredjeljenjima, pa čak i programskim sadržajima MSD-a, rezultat je cjelokupne situacije u muslimanskom političkom razvoju. Razvoj muslimanskog sporta nije bio plod smišljenih zajedničkih akcija i centralističkog rukovođenja, što je kod HSD-a i SSD-a dalo krupne rezultate. Upravo je čvrstoća HSD-a i SSD-a omogućavala da se oni i u sportskom domenu prema Muslimanima ponašaju nonšalantno, paternalistički, pa čak i ignorantski. “Budući da su ova (misli muslimanska – n.o.) društva nosila u svom imenu vjersko obilježje, nisu mogla biti primljena u sokolske župe, koje su isticale nacionalni značaj. Zato su počela raditi na osnivanju jedne posebne muslimanske župe, više sokolske jedinice, koja bi okupila sva muslimanska sokolska društva”. Inicijativu je započeo *Mostarski sokol* 6. aprila 1912. povodom želje da učestvuje na svesokolskom sletu u Pragu. Sletski odbor je bio konsterniran tim zahtjevom radi vjerske – “musliman” komponente, ali je, ne isključujući mogućnost učešća, zatražio mišljenje SSŽBiH. Reakcija SSŽBiH je bila žestoka stavom da je sokolstvo čisto nacionalna ustanova u kojoj nema mjesta vjerskim organizacijama, a “mi trebamo bosansko-hercegovačkim muslimanima dati prilike da dođu na slet u Prag”, pa im “savjetovati da se priključe jednoj nacionalnoj organizaciji u Mostaru” i “srpsko sokolstvo će ih rado primiti u svoje redove”. Mostarski sokoli, premda prosrpski orijentisani, nisu otišli u Prag, niti su stupili u kontakt sa HSD-om ili SSD-om. Stav “da se muslimanski sokoli dokle god se osnivaju na vjerskoj podlozi, ne priznaju i ne primaju u naše sokolske organizacije” usvojen je na sastanku SSŽBiH 8. augusta 1912., uz podršku predstavnika *SSŽ Krajiške, Saveza “Dušana Silnog” i SSŽ Fruškogorske*, te da to isto prihvati i *Hrvatski sokolski savez*. U povorci na proslavi *Prosvjete* u Sarajevu učestvuje 25 mostarskih sokola, što “Srpska riječ” komentariše: “vidjesmo našu sokolsku braću muslimanske vjere, gdje bratski stupa u redovima našim, gdje posvjedočiše, da smo jedna krv, jedne majke djeca”. Ona ista djeca jedne krvi i jedne majke kojoj nije dozvoljen nastup u Pragu.

Pojava *Muslimanskog sokola “Ittihad”* u Mostaru 1914., koju inicira poznati knjižar i izdavač **Muhamed Bekir Kalajdžić**, posebno je interesantna jer se radi o novom pomaku u musli-

manskom sokolstvu. U statutu se predviđa da član može biti ”svaki Musliman i prijatelj muslimana”, gdje se prvi put susrećemo s velikim “M”, a pod “prijatelj muslimana” pripadnik bilo koje druge nacije. Riječ itihad znači jedinstvo što se odnosi na Muslimane, iako se može tumačiti i kao “ujedinjavanje” s drugim nacijama, što bi predstavljalo novi model u organizovanju MSD-a.

Muslimanskom sportskom pokretu je manjkalo agresivnosti da bi polučio veći uticaj na emancipaciju muslimanskog naroda, kao što je to bio slučaj kod SSD-a, pa i HSD-a.

Posljednje nacionalno društvo u BiH je *Jüdischeturnvereine* (Jevrejsko gimnastičko društvo) u Sarajevu. Starosjedioci Sefardi pretežno su se bavili trgovinom, farmaceutstvom, ljekarstvom i zanatima, živjeli su u odvojenoj četvrti (“avlija”), čuvali svoje tradicije i teško prihvatili novine. Aškenaska grupa, naseljena po okupaciji, po pravilu visoko obrazovana, zauzimala je visoke položaje u društvu i bila sklona asimilaciji. Kao malobrojna, u uslovima nesaradnje dviju zajednica, nije mogla osnovati sportsko društvo sve do njihovog zbližavanja početkom XX vijeka. Pod uticajem Herzlovog cionističkog pokreta, u Sarajevu je 1901. osnovan *Jüdisches National Vereine für Bosnia-Herzegovina* (Jevrejsko nacionalno društvo za BiH) sa ciljem “odgajanja novih pokoljenja mladih Židova snažnih mišica”. Njegov veoma aktivni član i propagator ideje za osnivanje jevrejskog sportskog društva **Siegfried Weber** 1911. okuplja grupu mladih Jevreja koja počinje sa vježbanjem i veoma uspješno nastupa pri proslavi desetogodišnjice Jevrejskog društva. Početkom oktobra 1912. Weber započinje inicijativu za osnivanje sportskog društva, ali je *Jüdischeturnvereine* osnovan tek 1914. Pravila su rađena po uzoru na berlinski *Jüdische Tournverein* “*Bar Koshba*”. *Jüdischeturnvereine* je bilo jedino registrovano društvo na području Crne Gore, Makedonije, Slovenija i Srbije, dok su *Makabi* u Zagrebu i društvo u Tuzli djelovali u okviru drugih jevrejskih organizacija.

U skladu sa sindikalnim pokretom i političkim organizovanjem, koje donose i šire radnici iz inostranstva, razvijaju se i radničke sportske organizacije. Godine 1905., prije nego će se osnovati *Glavni radnički savez za BiH* (GRS) sa šest strukovnih saveza, radnici sarajevske željezničke radionice, u okviru *Društva za druževnosti*

„*Flugrad*“, osnivaju, po uzoru na istoimeno bečko društvo, *Touristenverein* „*Die Naturfreunde*“ („*Prijatelji prirode*“). Društvo nije registrovano kao posebno, niti je neposredno vezano za GRS, a veoma je uspješno gajilo izletništvo i planinarenje.

Po osnivanju *Socijaldemokratske stranke za Bosnu i Hercegovinu* (SDS) pojavljuju se dva registrovana sportska društva. *Savez radničkih gimnastičkih društava za Bosnu i Hercegovinu* u Sarajevu konstituiše se 5. oktobra 1911. sa svrhom: “gajenje gimnastike (tjelovježbe) među radnicima (članovima) muškog i ženskog spola”, a “članom saveza može biti svaki, strukovno organizovani radnik-ca, koji će redovno odgovarati pravilima; odborskim odredbama i nalogima prednjaka”. Iako je djelovanje po podružnicama trebalo obuhvatiti cijelu Bosnu i Hercegovinu, ograničilo se na Sarajevo i na oko 50 članova. Iste godine, 31. decembra, u Kreki, nakon dvomjesečnog otezanja odobrenja pravila, osnovano je *Prvo bosansko-hercegovačko rudarsko gombalačko i glazbeno društvo* „*Kreka*“, sa djelovanjem u tuzlanskom kotaru. Svrha *Kreke* je “gojiti i širiti gombanje i ovome srodne športove, te glazbenu naobrazbu”...“poukom članova u gombanju i glazbi, redovitim vježbama u gombanju, sportovima i glazbi”...”priregjivanjem izleta športskih zabava, te gombalačkih i glazbenih produkcija”. *Kreka* je 1911. imala 155 (25 aktivnih) članova, a 1912. – 166 (30), ali pod aktivnim nije specificirano da li se odnosi na gombalačku ili glazbenu aktivnost. Sa svega dvije registrovane organizacije i *Prijateljem prirode*, sport nije značajnije doprinio razvoju radničkog pokreta.

Zaključna razmatranja

Razvoj sporta u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine može se ocijeniti kao uspješan i u skladu sa opštim – ekonomskim, društvenim, kulturnim i političkim kretanjima. Sa 173 registrovane organizacije u 1914. i preko 7.000 članova, sport je odigrao značajnu ulogu. U početku je odgovarao intencijama upravljača ka modernizaciji Bosne i Hercegovine, i ostvaren je importnim oblicima, koji su bili paradigma u razvoju sporta od strane domaćih ljudi.

Od početka borbi za nacionalno konstituisanje sport je aktivni činilac, a poslije aneksije dobija veoma značajnu ulogu. To se posebno odnosi na sokolski pokret, koji je, pored zdravstvenog značaja, svojim oblicima aktivnosti (vježbanje, sletovi, zabave, priredbe, izleti, parade, mimohodi, povorke), bio snažan element kulturnog razvoja i borbe za političko konstituisanje kod sve tri bosanskohercegovačke nacije: najintenzivnije kod Srba, gdje po-prima i militantne karakteristike; kod Hrvata, pored kulturnog značaja, kao sredstvo nacionalnog priznavanja i političkog konstituisanja; najkasnije, i sa manje intenziteta, kod Muslimana, na koje srpsko i hrvatsko sokolstvo, sljedstveno opštoj politici prema Muslimanima, vrši asimilacione pritiske; kod Jevreja pod uticajem cionističkog pokreta, i naslabije u razvoju radničkog pokreta.

Početak Prvog svjetskog rata prekinut je rad sportskih organizacija.

Literatura

1. Besarović, V. *Srpsko sokolstvo*, Prosvjeta, Kalendar za 1933.
2. Bogunović, D. *Pregled tjelesnog odgoja i sokolstva*, Zagreb, 1925.
3. Ćurić, H. *Prvo srpsko gimnastičko društvo u Sarajevu 1905-1919*, Sarajevo, 1975.
4. Ćurić, H. *Muslimansko sokolstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Sarajevo, 1983.
5. Dopuđa, J. *Fizička kulura u školama Bosne i Hercegovine od prvih početaka do 1918*, Sarajevo, 1974.
6. Džaković, L. *Političke organizacije bosansko-hercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb, 1985.
7. Hadžić, O.N. *Borba muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*, Beograd, 1938.
8. Imamović, M. *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Sarajevo, 1976.
9. Imamović, M. *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998.
10. Kapidžić, H. *Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1968.

11. Kemura, I. *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo, 1986.
12. Kraljačić, T. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987.
13. Madžar, B. *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.
14. Malbaša, A. *Bosansko pitanje i Austro-Ugarska u svijetlu političkog dnevnika J.M. Baerenreithera*, Sarajevo, 1933.
15. Malbaša, A. *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kállaya, I (1882-1896)*, Osijek, 1940.
16. Pejanović, Đ. *Kulturno-prosvjetna, humana i socijalna društva u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrijske vladavine*, Sarajevo, 1930; *Sokolski veleizdajnički procesi iz 1915-16*, Zagreb, 1927.
17. Stepišnik, D. Sokolstvo, u *Enciklopedija fizičke kulture 2*, str. 278-286, Zagreb, 1977.
18. Šarac, N. *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919*.
19. Zečević, Lj. *Politička suština borbe za ime srpskih sokolskih društava*, *Bilten za historiju fizičke kulture*, Zagreb 1969;
20. Zečević, Lj. *Uticaj društveno-političke i ekonomske konstelacije u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine na razvoj fizičke kulture*, Beograd, 1988 (u Arhivu BiH).
21. Žakula, S. *O gimnastici i o osnivanju gimnastičkih udruženja*, *Pregled*, broj 1, Sarajevo, 1910.
22. Žakula, S. "SS ili DS", *Srpski sokolski glasnik II*, Sremski Karlovci, 1907.